

LBRIS

We know
books

Raluca Tudor

POVESTEA POVEȘTILOR DE CĂLĂTORIE COMUNICAREA EXPERIENȚEI DE CĂLĂTORIE: ISTORIE, EVOLUȚIE, TENDINȚE

Raluca Tudor
Povestea poveștilor de călătorie

pyright © Raluca Tudor
pyright © TRITONIC 2017 pentru ediția prezentă.

ate drepturile rezervate, inclusiv dreptul de a reproduce fragmente din carte.

TRITONIC

Str. Coacăzilor nr. 5, București
e-mail: editura@triton.ro
www.triton.ro

Tritonic București apare la poziția 18 în lista cu Edituri de prestigiu recunoscut în domeniul științelor sociale (lista A2) (CNATDCU):
http://www.cnatdcu.ro/wp-content/uploads/2011/11/A2_Panel41.xls

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
TUDOR, RALUCA
Povestea poveștilor de călătorie/Raluca Tudor
Tritonic, 2017
ISBN: 978-606-749-292-7

Coperta: ALEXANDRA BARDAN
Editor: BOGDAN HRIB
Comanda nr. 244/noiembrie 2017
Bun de tipar: noiembrie 2017
Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări, fără acordul scris al editorului, este strict interzisă și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

t...
TRITONIC

Cuprins

Prefață	9
Introducere	13
Vilegiatură, călătorie, turism – o perspectivă socio-istorică	18
Definiri ale experienței de călătorie	25
Evul Mediu. Geografia spiritului	29
Ghid pentru salvarea sufletelor	29
Minuni și miracole	32
Între viață și moarte... peisajul	34
Manuale pentru negustori	35
Unicorni sau rinoceri	36
Concluzii	40
Secolul al XV-lea – Granița geografică a evului mediu	42
Cucerirea sinelui	43
Primul best-seller al Americii	44
Știri externe	48
Concluzii secolul al-XV-lea	50
Secolul al XVI-lea – Marele pelerinaj enciclopedic	52
Pelerinajul – călătoria vieții	53
Irezistibila atracție a tiparului	54
Ghida este o carte, ghidul – un om	55
Primul jurnal intim	59

Secretele călătoriei – spionaj și cifru	60	„A-ți deschide ziarul este a pleca într-o călătorie”	132
Concluzii secolul al XVI-lea	61	Extraordinarele călătorii	135
Secolul al XVII-lea – Luminile călătoriei	66	Prejudecățile micului burghez – o privire turistică	141
Răul renume al vilegiaturii	66	Amintiri din călătorie	144
Adevărul mimat – succesul romanului epistolar	69	Prietenul de nădejde al călătorului	147
Mașina timpului: re-mediatizare și hibridizare	72	Concluzii	150
Cartea de aur	75	Secolul XX – Pământul e prea mic. Noi teritorii	153
Lumea dezvrăjită	77	Moscova – turismul politic	153
Marele teatru universal	78	Veneția – Lifting pentru bătrâna curtezană	155
Corpul pământului	80	Inventarea destinațiilor turistice	158
Cenzură și colportori	84	Litoralul construiește corpul balnear	155
Concluzii	86	Trupul uman – teritoriu de explorat	158
Secolul al XVIII-lea – Voiaj în Republica savanților	90	Călătoria și presa scrisă în zorii unui secol agitat	165
Peer review	92	Băștinașul – actor de film	167
Călătorind pe aripi de hârtie	94	De la presă la mass media	169
Héloïse descoperă Alpii elvețieni	96	După război, călătoria populară	170
Călătorie în foileton și vilegiatură în teatru	98	Călătorul emancipat	173
Marangoz sau inginer	101	Ocolul pământului în 80 de gigabytes	174
Călătoria pe hârtie între divertisment și știință	103	Început de secol XXI – Călătorul captiv în spațiul virtual	178
Visul unui continent austral	104	Concluzii	189
Natura exotica	107	Construcția socio-istorică a experienței de călătorie	191
Un transportor de cărbune răstoarnă un continent	108	Tipologia formelor istorice ale consemnării experienței de călătorie	195
Ultimul <i>grand tour</i>	110	Turism fără turiști și călători fără călătorie	202
Jurnaliști sedentari și cercetători călători	111	Bibliografie	209
Concluzii	113	Anexa	218
Secolul al XIX-lea – Artiștii pe drumuri	117		
Romantica artă a călătoriei	119		
Orientul pe canava	124		
Mica lume turistică	126		
Fiziologia turismului	128		

Introducere

Oricine știe ce este o călătorie, sau, mai bine zis, fiecare știe ce înțelege prin acest cuvânt. Și cu toate acestea, călătoria este un termen greu de definit, pentru că nu este un concept de laborator, ci un cuvânt care a însoțit umanitatea din zorii săi cei mai timpurii. Tocmai această străveche istorie își pune amprenta asupra impreciziei termenului: noi, cei de azi, înțelegem călătoria diferit de marii reporteri ai începutului de secol XX, de scriitorii romantici sau de pelerinii secolului al IV-lea; o practicăm și o înțelegem altfel chiar dacă suntem contemporani, dar trăim pe meridiane diferite, sau chiar dacă împărțim același loc geografic, însă aparținem altor grupuri socio-culturale. Există însă o trebuință comună tuturor acestor oameni separați în timp sau în spațiu, oameni pe care îi desparte o prăpastie socială: nevoia de a păstra memoria experienței de călătorie și de a o împărtăși.

Acestei trebuințe îi răspunde o practică socială care este la fel de bătrână ca scrisul – consemnarea de călătorie. Pierre Albert, în introducerea la *Istoriei presei* – lucrare rămasă de referință după 46 de ani de la prima ediție – scrie, deloc întâmplător: „Curiozitatea publicului a suscitat întotdeauna vocația povestitorilor, care, de la aezi greci, la trubadurii medievali și la grioții africani, îndeplinesc o funcție de comunicare și adesea de informare. Grija de a păstra consemnarea marilor evenimente, sau de a descrie lumile străine,

de la Homer la cronicarii sfârșitului Evului Mediu, de la Herodot la Marco Polo, a dat naștere unor opere care, mutatis mutandi, se înrudesesc cu reportajele noastre.”¹

Această carte propune, după știința noastră pentru prima dată publicului din România, o privire sintetică și cronologică asupra consemnărilor călătorilor europeni, din evul mediu timpuriu și până azi prin prisma științelor comunicării. În literatura științifică sau de popularizare din țara noastră sunt lucrări care tratează din perspectivă istorică, literară, economică sau socială călătoria și turismul, dar nu am găsit niciuna care să trateze practica socială a consemnării experienței de călătorie din perspectivă comunicațională.

Premisa teoretică a lucrării este că practica socială a călătoriei și cea a comunicării experienței de călătorie s-au construit și s-au stabilizat de-a lungul secolelor, prin influență reciprocă. Condițiile sociale, politice, economice, culturale și tehnice sunt responsabile de evoluția celor două practici sociale. Îmbunătățirea condițiilor de deplasare a avut ca efect creșterea numărului de călători și diversificarea tipologiei acestora, iar schimbările tehnologice survenite în producerea și difuzarea însemnărilor de călătorie au multiplicat autorii și publicurile. Evoluția tehnologiei de comunicare a antrenat modificări succesive ale formelor, conținuturilor și utilizărilor sociale ale comunicării experienței de călătorie.

Atât călătoria, cât și comunicarea stau sub semnul schimbării ideilor, dar și a tehnologiei. Pentru ca o invenție să fie adoptată, aceasta trebuie să întâlnească o nevoie socială conștientizată. Mai mult, cele două fenomene sociale – comunicarea experienței de călătoriei și călătoria în sine – au produs schimbarea condițiilor socio-culturale care le-au făcut posibile. De exemplu, Secolul Luminilor este secolul marilor descoperiri geografice dar, în același

¹ Pierre Albert, Fernand Terrou. *Histoire de la presse*. Paris, Presses universitaires de France, 1970, p. 8.

timp, marile descoperiri au contribuit la trecerea în epoca modernă. Impactul întâlnirii cu noile lumi i-a obligat pe savanți la un efort de conceptualizare ce, inevitabil, a dus la înnoirea privirii asupra lumii.

Din acest motiv, comunicarea experienței de călătorie va fi privită în contextul desfășurării sale și va fi legată de călătorie ca eveniment. Nu vom neglija nici influența pe care comunicarea o exercită în diferitele epoci asupra practicii sociale a călătoriei, asupra actorilor sociali implicați în aceste procese și asupra societății în ansamblu.

Contextul contemporan, al noilor tehnologii digitale, este cel al societății informaționale în rețea și al globalizării. Mai mult ca oricând, noua eră digitală modifică raporturile omului cu timpul și distanțele. Despărțindu-ne de teoreticienii care analizează fractura digitală, sau noua eră informațională, ca pe o revoluție care începe în urmă cu 25 de ani, odată cu dărâmarea zidului Berlinului și apariția Internetului, considerăm mai pertinentă o perspectivă istorică de lungă durată, capabilă să explice mai bine atât condițiile emergenței acestor noi mijloace de comunicare, cât și particularitățile socio-tehnice și impactul lor asupra relațiilor, la nivel micro- și macrosocial.

Obiectivele lucrării sunt:

- evidențierea evoluției formelor și conținuturilor consemnărilor de călătorie, din Evul Mediu și până azi;
- realizarea unei tipologiei a consemnărilor de călătorie, așa cum s-au construit și au evoluat în context socio-istoric și cultural;
- analizarea contextelor socio-culturale și tehnologice în care au avut loc transformările scrierilor de călătorie;
- semnalarea impactului schimbării tehnologiei de deplasare asupra mentalului colectiv și a reprezentărilor sociale ale

călătoriei și implicat a relației organice și biunivoce dintre evoluțiile istorice ale experiențelor de călătorie și ale matricele comunicaționale.

Pentru a identifica tipurile de însemnări care s-au succedat, sau au coexistat de-a lungul timpului, am formulat următoarele întrebări de cercetare:

- Cine sunt autorii – călători?
- Care sunt formele comunicării experienței de călătorie?
- Care sunt conținuturile?
- Care sunt contextele socio-istorice ale schimbărilor experiențelor de călătorie și ale modificărilor în formă și conținut ale consemnărilor de călătorie?
- Care sunt resorturile psiho-sociale ale schimbărilor?

Pentru a evidenția liniile genealogice și cauzele mutațiilor în formele și conținuturile comunicării experienței de călătorie, vom analiza felul în care schimbările tehnologice (în călătorie și în comunicare) au condus la noi practici și utilizări sociale.

Am folosit analiza textuală, aplicată unui corpus de consemnări de călătorie din Evul Mediu și până azi, precum și analiza bibliografică. Dificultatea majoră în realizarea acestei cercetări a fost alegerea corpusului, date fiind volumul imens de consemnări de călătorie și întinderea acestuia în timp și în spațiu. În secolul al XVII-lea, când epoca marilor descoperiri geografice nici nu începuse, deja se publicau enciclopedii de călătorie în douăzeci de volume, rod al unor decenii de lucru în cabinet. Rostul lor era să adune și să sistematizeze cunoștințele acumulate până la acel moment. Nu acesta este și scopul nostru. De aceea, inevitabil, a trebuit să ne asumăm limite. Dat fiind faptul că lucrarea urmărește devenirea istorică a consemnărilor de călătorie, ne-am limitat la texte care ilustrează evoluția în formă și/sau fond a comunicării în domeniu.

O altă limitare provine din însăși originea acestei lucrări. Cercetarea a pornit ca un capitol din teza de doctorat „Blogul – mijloc de comunicare a experienței de călătorie”, susținută în anul 2013. Membrii comisiei au sugerat continuarea și extinderea studiului asupra evoluției istorice a comunicării experienței de călătorie, iar eu mi-am însușit propunerea. Fiind beneficiara unei burse doctorale la Institut Français de Presse – Centre d'Analyse et de Recherche Interdisciplinaire sur les Médias, în cadrul Universității Panthéon – Assas, cea mai mare parte a documentării a fost realizată în bibliotecile din Paris. Astfel, orientarea teoretică și majoritatea textelor studiate sunt franceze. Firește, au fost incluse în corpus lucrări europene incontestabile, precum cărțile lui Marco Polo, sau scrisorile lui Cristofor Columb. În acest mod s-a operat și o limitare a spațiului geografic: Europa occidentală, dintr-o perspectivă franceză. Astfel, corpusul studiat este destul de vast încât să acopere schimbările călătoriei și ale practicii consemnării experienței de călătorie (chiar dacă uneori decalate), dar destul de restrâns pentru a putea fi studiat de o persoană, într-un interval de timp rezonabil. Am aplicat și o restricție temporală – lucrarea nu face nicio referire la călătoria în perioada antică. Principalul motiv este că, după dezmembrarea Imperiului Roman, drumul a rămas mai mult o practică, decât o cale de comunicație.

În corpul lucrării se regăsesc rezultatele cercetărilor asupra evoluției comunicării experienței de călătorie desfășurate de-a lungul mai multor ani și publicate fragmentar în articole științifice în reviste de specialitate, volume colective sau în conferințe internaționale.

Din această lucrare, în mod intenționat, lipsește orice referire la călătoriile în România sau la călătorii români. Există „Călători străini despre Țările Române”, lucrare vastă, rod al strădaniei unui colectiv de cercetători de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al

Academiei Române, care constituie în sine o bibliografie ce poate și merită să fie exploatată în diverse domenii umaniste. Sunt publicate studii și articole științifice despre călătorii români. Față de interesul nostru de cercetare, însă, corpusul este lacunar, pentru că, pe de o parte, delimitarea unei arii geografice de călătorie lasă în afara studiului unele tipuri de călătorii și de consemnări, iar pe de altă parte, condițiile socio-culturale, politice și istorice specifice au făcut ca textele călătorilor români să nu fie ilustrative pentru o evoluție istorică a acestui tip de comunicare. Ceea ce nu înseamnă că ar fi lipsită de interes o cercetare asupra evoluției comunicării experienței de călătorie a românilor.

Vilegiatură, călătorie, turism – o perspectivă socio-istorică

Diferitele științe socio-umane au propus definiții proprii termenilor care desemnează forme ale mobilității sociale. Abordarea pe care o propun este socio-istorică; socială, pentru că atât călătoria, cât și consemnarea experienței de călătorie constituie practici sociale, care evoluează în câmpul social și-l înrăușesc; istorică, pentru că practicile sociale se stabilizează n timp, iar odată cu ele evoluează și semnificația conceptelor.

Cuvântul *călătorie* din limba română are origine incertă. Conform Al. Graur (1929) și cu argumente suplimentare Coteanu – Sala (1987), cuvântul ar fi format din *cale*, prin derivație post-verbală, adăugându-se sufixul *-tor*. Această ipoteză se lovește de inexistența unui verb care să preceadă substantivul *călător*. O a doua teorie susține ca bază de formare tot substantivul *cale*, dar ia în considerare o excepție de la regula derivatelor cu sufixul *-tor*.² În *Dicționarul Etimologic Român* este propusă posibilitatea formării

² Elena Burdușa, „Etimologia lui călător”, în *Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Științe Filologice*. Seria Științe Filologice, XLI, 2003, p. 29.

unei legături între *cale* și *călători*, în mentalul popular. Altă ipoteză este cea conform căreia originea cuvântului ar fi latinescul *caballus*, care e originea verbului *a călări*, strâns legat de ideea de *a călători*.³

Cuvântul francez *villégiature*, preluat ca atare și în limba română, intră în dicționare de abia în 1761, prin filiera italiană – *villegiatura* (*villegiare* din latinescul *villa*⁴). La început, *vilegiatura* are un aspect practic, privind supravegherea lucrărilor agricole, dar este și o separare de viața publică și îndatoririle cetățenești⁵. *Vilegiatura* înseamnă pentru citadin și o ruptură cu timpul. Succesiunea anotimpurilor, perioadele diferitelor munci agricole, schimbarea vegetației și a culorilor imprimă citadinului un alt ritm de viață, în acord cu cel al naturii. *Vilegiatura*, în sensul modern al cuvântului, implică și plăcerea de a trăi în liniștea naturii, în afara rețelei de contacte și obligații.

Originea cuvintelor asociate călătoriei este latină. Astfel, cuvântul francez *voyage*, care a fost preluat ca atare în perioada de formare a limbii române moderne și a circulat cu precădere în cercurile înaltei societăți, își are rădăcina în latinescul *viaticum*. Forma actuală *voyage* este utilizată pentru prima dată în perioada medievală, în *Cântecul lui Roland*.

Termenul care desemnează călătoria pe mare – *navigație*, își are rădăcina în anticul *navigatio*, la fel și *itinerariu* în *iter/itinerarium*, misiune – *misio* sau peregrinare – *peregrinatio*. Toate aceste cuvinte au revenit în limba română prin filiație franceză, în epoca modernă și trebuie să precizăm că, în epoci diferite, aveau semnificații diferite.

Termenul *turism* își are obârșia în latinescul „*tornus*”, care desemnează o unealtă rotitoare; „*tornatus*” înseamnă a învârti, a

³ Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic român*, 1958-1966, p. 1616.

⁴ Jean-Didier Urbain, *L'idiote du voyage. Histoires de touristes*, Editions Payot & Rivages, Paris, 1993, p.29.

⁵ Marc Boyer, *Histoire générale du tourisme du XVI-XIX siècles*, L'Harmattan, Paris, 2005, p. 245.

forma și a lustrui⁶. Probabil polisemia cuvântului i-a determinat pe nobilii englezi, care își trimiteau tinerii, însoțiți de preceptori, să-și desăvârșească educația pe continent, să adopte termenul de *grand tour*. Refuncționalizarea *grand tour*-ului aristocratic, în spiritul filosofic și burghez, este în acord cu cercetarea realului, critica socială și călătoria ca mijloc de cunoaștere. Necesitatea călătoriei este argumentată prin exemplul anticilor. În „*Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences ; des arts et des métiers*”, lucrare publicată la Laussane și Berne de *Société Typographique* în 1781, la articolul „*Voyage, Educ.*”, t. XXXVI, p 273, se menționează: „Marii oameni ai antichității au gândit că nu există școală mai bună pentru viață decât voiajul, școală unde se învață diversitatea atâtor alte vieți, unde se găesc neîncetat noi lecții din această mare carte a lumii”⁷

Boyer⁸ și Viallon⁹ afirmă că termenul *tour*, intrat în limba engleză prin filieră normandă, capătă noul sens în secolul al XVIII-lea numai pentru insulari. Călătoria dura între 6 luni și doi ani și era ghidată de lucrări publicate de Nugent, Dutens sau Andrews, special pentru tinerii aristocrați din Albion. Nugent afirma că voiajul îmbogățește spiritul prin cunoaștere și îndreaptă judecata, îndepărțând preconcepțiile dobândite prin educație.

Spre deosebire de alți autori^{10, 11} – care leagă direct dezvoltarea turismului, ca practică socială, de revoluția industrială și

⁶ Gabriel Wackerman. *Tourisme et transport*, CDU et SEDES réunis, Paris, 1993, p. 29.

⁷ Friedrich Wolfzettel, *ibidem*, p. 234.

⁸ Marc Boyer, *Histoire de l'invention du tourisme XVI-XIX siècles*, Editions de l'Aube, Paris, 2000, pp.39-46.

⁹ Marc Boyer, Philippe Viallon, *La communication touristique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994, pp. 12-14.

¹⁰ Catherine Bertho-Lavenir, *La roue et le stylo: comment nous sommes devenus touristes*. Paris, Odile Jacob, 1999, p. 9.

¹¹ Gabriel Wackerman, *La logistique mondiale. Transport et communication*, Ellipses, Paris, 2005, pp. 79-94.

urmările sale în infrastructura de transport, Boyer emite, în teza sa de doctorat – publicată în 2000 sub titlul *Histoire de l'invention du tourisme – XVIe – XIXe siècle* – ipoteza apariției turismului ca urmare a difuzării modelului de educație britanic în Europa continentală și, implicit, a modei *grand tour*-ului: „Diverselor revoluții – industriale, agricole, bancare, nautice – adăugăm revoluția turistică, a cărei act eponim a fost *The tour*, tipic britanic, apărut spre 1700”^{12, 13}. Refuzând determinismul tehnologic, autorul își argumentează teza prin avansul de un secol al practicii turistice, față de folosirea forței aburului în transportul pe apă, sau pe calea ferată¹⁴. Bertho-Lavenir¹⁵ și Wackermann¹⁶ iau în considerație fenomenul turistic numai din momentul în care devine suficient de accesibil pentru a căpăta amploare de masă. Boyer¹⁷ punctează originea eminamente aristocratică a fenomenului și atrage atenția asupra importanței a ceea ce el numește „Revoluția de la Bath”¹⁸.

În concepția sa, reintrarea în modă a curelor de ape cu virtuți terapeutice a permis o apropiere între nobilimea de sânge și burghezia nou îmbogățită. Ceea ce a avut, ca primă consecință, o deschidere a societății și, în plan secund, a permis difuzarea și copierea modelului nobiliar, de către o burghezie în plină expansiune.

Să precizăm că noțiunea – de origine franceză – de *tour* sau *Grand Tour* nu este menționată nici în *Marea Enciclopedie* a lui

¹² Sublinierea autorului.

¹³ Marc Boyer, *Histoire de l'invention du tourisme XVI-XIX siècles*, Editions de l'Aube, Paris, 2000, p. 253.

¹⁴ *Ibidem*, p. 253.

¹⁵ Catherine Bertho-Lavenir, *op. cit.*

¹⁶ Gabriel Wackerman, *La logistique mondiale. Transport et communication*, Ellipses, Paris, 2005, pp. 79-94.

¹⁷ Marc Boyer, *Histoire de l'invention du tourisme XVI-XIX siècles*, Editions de l'Aube, Paris, 2000.

¹⁸ „la Révolution de Bath” în original.